

BOOK REVIEW / NIRXANDINA PIRTÛKAN LANGUAGE DEATH

David Crystal, 2014, University Printing House, Cambridge CB2 8BS,
United Kingdom, 262 rûpel, ISBN: 9781139923477

Salih KARAASLAN¹

Article Type: Book Review / Nirxandina Pirtûkan
Received // Hatîn: 17.02.2021
Accepted // Pejirandin: 06.03.2021
Published // Weşandin: 30.04.2021
Pages // Rûpel: 287-291

This work is licensed under the Creative Commons
Attribution International License (CC BY 4.0).
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Citation/Atîf: Crystal, David, Review of "Language Death" by Salih Karaaslan, *Kurdiname*, no. 4, p.287-291

Pirtûka David Crystal a bi navê Language Death, (Mirina Zimanan), di warê mirin û jîyana zimanan de agahiyên berfireh dide. Crystal di vê pirtûkê de bi awayekî berfireh destnîşan dike ka ziman çawa tînan parastin û heke neyên parastin jî ew çawa dimirin. Her wiha Crystal di derbarê hejmara zimanên cîhanê û ji nav wan hejmara zimanên di talûkeyê de jî agahiyan dide.

David Crystal pênasêya mirina zimanan wiha dike: Heger kesek tenê jî bi herikbarî bi zimanekî biaxive, ew ziman dijî, lê heger ew kes bimire û tu kesên bi wî zimanî biaxivin nemîne, wê gavê ziman dimire.

Di vê xalê de Crystal dibêje heger kêmî 100 kesî bi zimanekî bi biaxivin, ew ziman di talûkeyê de ye, hetta li ber mirinê ye. Lê heger kesên ku pê diaxivin 500 kes bin, ew ziman nêzîkî talûkeyê ye û heger ku 1000 kes bin, hinekî bêtir dûtir mirinê ye. Ji bo ewleyîya zimanekî heger 10.000 û bêtir kes pê biaxivin, ew ziman di ewleyîyê de ye, lê ji bo demeke kurt.

Ji bilî van faktorên di derbarê ziman û hejmara axiverên zimên de, David Crystal bahsa çend faktorên din jî dike yê ku zimanan dixine talûkeyê. Bo mînak Crystal destnîşan dike ku li hin herêmên Afrîkaya Rojava li gel 20 hezar kes bi zimanê herêmî diaxivin jî, dîsa Îngîlîzî û Fransî serdest e. Di rewşên wiha de ziman ji ber serdestîya zimanên din ne di ewleyîyê de ye.

Hejmara zimanên cîhanê

David Crystal di derbarê hejmara zimanên cîhanê de reqemên balkêş dide. Crystal radigihîne ku îro li cîhanê 6.703 ziman di îndexa Etnolojîyê de hene. Di hin zimanan de, hin zarava bi zahmetî ji hevdu fêhm dikin, lê ew ew weke zaravayên zimanekî tînan qebûl kirin. Hin caran eksê wê jî çêdibe; hin caran li cîhanê hin ziman nêzîkî hev in û baş ji hevdu fêhm dikin, lê dîsa jî ew weke du zimanên cûda tînan qebûl kirin. Di vê xalê de Crystal bahsa zimanên Îskandînewî dike, yê wekî Swêdî, Norwecî, Danîmarkî û Îzlandî. Li gel ku ew ziman baş ji hevdu fêhm dikin jî her yek ji wan weke zimanekî serbixwe tînan qebûl kirin.

¹ Xwendekarê doktorayê di Ziman û Edebîyata Kurdî de li Zanîngeha Dicleyê, salihagirqoseri@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7687-9360>.

Zimanên ku li Cîhanê zêdeyî 100 mîlyonî mirov pê diaxivin Mandarînî (zaravayekî Çînî), Îspanî, Îngîlîzî, Bengalî, Hindî, Portekîzî, Rûsî û Japonî ne. Heger em hejmara zimanan derxin 20an, nufûsa kesên ku bi van zimanan diaxivin, dibe 3 mîlyar û 200 mîlyon ku ev jî teqabulî nivê nufûsa cîhanê dike. Ji %96 mirovên cîhanê rêjeya zimanên ku pê diaxivin ji %4 in. Ji %4 zimanên cîhanê, hejmara mirovên ku pê dipeyivin ji %96 in.

4.000 zimanên cîhanê, hejmara kesên ku bi her yekî ji wan dipeyive, ji 20 hezaran kêmtir e. 51 ziman xwedî axêverekî tenê ne. Li gorî van daneyan heger mirov ji sala 2014yan, ango ji sala ev pirtûk hatiye nivîsîn heta roja me bihesibîne, bêguman hinek ji van 51 zimanan niha zimanên mirî ne.

David Crystal balê dikşîne ser ku di dîroka mirovayîyê de mirina zimanan tucari weke îro bi lez nebûye. Li gorî vê lezgîniyê, wê di sed salên pêşîya me de, nivê zimanên cîhanê yê îro wenda bibin. Ev tê wateya ku her ji du hefteyan zimanek dimire.

Ziman çima dimirin?

David Crystal mirina zimanan bi du cûreyên faktorên destnîşan dike; Faktorên fizîkî û faktorên kulturî.

Zimanên ku hejmara axêverên wan kêmtir in û ew axêver li herêmên îzole dijîn, dibe ku ji ber sedemên fizîkî, yê wekî pandemî, şer, komkujî, erdhej, lehî, tsûnamî, teqînên volkanîk û hwd. tu kes ji wan nemînin û bi vî awayî ew ziman jî ji holê rabin. Lê ev faktor ne berbelav e, loma kêmtir ziman bi vî awayî wenda dibin.

Koma faktorên ku li cîhanê herî berbelav in û dibin sedema mirina zimanan, faktorên kulturî ne ku ew di eslê xwe de asîmîlasyon e. Di vê xalê de mînakên herî berbiçav li koloniyên Ewrûpîyan, li Emerîka, Afrîka û Avustralya pêk hatine.

David Crystal di pêvajoya pêkhatina asîmîlasyonê de bahsa sê qonaxan girîng dike.

1 – Qonaxa yekem, destpêka asîmîlasyonê ye. Ji aliyê serdestan ve, ji navendên siyasî, aborî û civakî ve, qanûn, perwerde, rêbazên fermî û bazirganî tînin danîn. Ji bo pêkanîna û riayeta wan, zext li gelê niştêcî tê kirin. Gel di destpêkê de zêde ji van pêkanînan fêhmakin, îtîbarê bi wan nînin û guhê xwe nadin wan.

2 – Di qonaxa duyem de, kesên ciwan li dibistanên serdestan dixwînin û êdî di nav pergala wan cî digirin. Hem ji zimanê wan îstîfade dikin, hem jî zimanê xwe aktîf bikar tînin. Ji vî nîşê re kesên bilingual, ango kesên duzimanî tê gotin. Di vê astê de talûkeya wendabûna zimanê niştêcîyan tune ye.

3 – Di qonaxa sêyem de, kesên ciwan zimanê duyem pir baş diaxivin û bêtir xwe bi wî zimanî îfade dikin. Wê gavê têkilîya ihtiyacên wan ên nû bi zimanê yekem re qels dibe, hetta gelek caran namîne. Di vê astê de gelek caran ji ber zimanê xwe fedî dikin. Dê û bav bi zimanê xwe kêmtir diaxivin, yan jî li cem zarokên xwe kêmtir diaxivin. Êdî zarok di civakeke wisa de bê zimanê dayikê mezin dibin.

Malbatên ku bi zimanê xwe diaxivin jî, li mala xwe diaxivin. Li derve zarok di nav xwe de jî bi zimanê duyem diaxivin. Ev nîşê jî demekê dibin semilingual, ango nivzimanî. Nîşê dawî yê ku bi zimanê xwe zanin ev nîşê in, loma nîşê piştî wan zimanê xwe nizanin. Wê gavê ji bo zimanê yekem pêvajoya wendabûnê dest pê kiriye.

Di derbarê van her sê qonaxan de, ji bo parastina zimên, David Crystal nixandineke wiha dike: Crystal dibêje ku di qonaxa yekem de ne mimkun e mirov xwe ji zimanê duyem

biparêze û fêr nebe, lewra desthilatdarîya xwedîyê vî zimanî bêyî îradeya kesên nişteci ava bûye. Encama vê yekê di qonaxa duyem derdikeve holê ku ew ji bo parastina zimanê yekem asta herî krîtîk e. Her çiqas mirov zimanê serdest zanibin jî, şansê parastina zimanê yekem heye. Heger mirov tedbîrên xwe bistîne, mirov dikare zimanê xwe biparêze û hetta mirov dikare bi pêş ve bibe. Di heman demê de mirov dikare ji zimanê serdest îstîfade jî bike, bi saya zimanê serdest mirov dikare ji xebatên akademîk û ji edebîyata cîhanê îstîfade bike. Bi vî awayî mirov dikare ziman û edebîyata xwe xurt bike.

Lêkolînek di derbarê wendabûna zimanan de

Di derbarê wendabûna zimanan de, lêkolîneke balkêş li Kanada, li ser nişteciyên wan hatîye kirin.² Cara yekem di 1981ê lêkolîn hatîye kirin, piştî panzde salan ango di 1996an de beşê lêkolînê yê duyem li heman civakê hatîye kirin. Di navbera van panzde salan de encamên balkêş derketine holê. Encama herî balkêş ew e ku 50 zimanên Aborîcînên Kanada bi îstîkrar wenda bûne. Di nav wan de 3 ziman tenê wê demeke dirêj bijîn.

David Crystal vê lêkolînê wiha şîrove dike.

1 – Hejmara kesên ku lêkolîn li ser wan hatîye kirin, di lêkolîna duyem de ji %6 zêde bûne. Di lêkolîna yekem de ji %76 kes bi zimanê xwe diaxivîn, piştî panzde salan ev hejmar daketîye ji %65an.

2 – Di nav kesên navosere de herjamaraxaftina zimanê xwe ji %28an hilkişîyaye %31ê.

3 – Zarokên temenê wan di bin 5 salî de, yên ku di 1981ê de ji %91 bi zimanê xwe diaxivîn, piştî panzde salan ku bûne 20 salî, rêjeya axaftina wan daketîye %76an.

4 - David Crystal dibêje dema ku ciwan ji bo kar yan jî ji bo zewacê ji malê diqetein, di heman demê de ji zimanê xwe bi dûr dikevin. Balkêş e ku Crystal radigihîne ev yek bi taybetî di nav jinan de pêk tê. Di 1981ê de ji 100 jinên ku temenê wan di navbera 20-24 de, 74 kesan zimanê xwe bikar tanîn. Lê piştî 15 salan ev hejmar daketîye 45 kesan. Ango di panzde salan de hejmar ji 74an daketîye 45an. Crystal dibêje ev dem, demeke krîtîk e, lewra ev keç êdî dibin dayik, zarokên xwe mezin dikin û zimanê ku pê diaxivin, neqlî zarokan dike. Di vê demê de zimanê rojane kîjan be, dayik wî zimanî neqil dike. Ev tê wateya ku ji %45 dayik ne zimanê xwe, lê zimanê duyem neqlî zarokan dikin. Li gorî vê pêvajoyê, eşkere ye ku ev ziman berbi wendabûnê ve diçin.

Zimanek çawa dikare ji mirinê were parastin?

David Crystal radigihîne ku ziman bi du şiklan tîn parastin. Yek bi derfetên dewletê, ya duyem bi derfetên şexsî.

1 – Dewlet, ku sazîya herî bihêz e, dikare bi îmkanên dewletî zimanan biparêzin. Li gel vekirina dibistan û sazîyên fermî, dikare hem di warê maddî hem jî di warê manewî piştgirîya gel bike, gel teşwîk bike. Dewlet bi alîkarîya medya, dikare kampanyayên demkî yê rojane, hefteyî yan jî mehane bide destpêkirin, dikare festîwal û hwd. pêk bîne û bi vî awayî zimên têxe rojeva welatîyan.

² David Crystal, Language Death, r 22

Ji bilî dewletê, sazîyên navneteyî yên weke Netewên Yekbûyî, UNESCO, Yekîtiya Ewrûpayê û yên din çî bi biryar û bi daxuyanîyên xwe, çî jî bi destpêkirina aktîvîteyan dikarin zimanan biparêzin.

2 – Crystal ji bo parastina zimên, balê dikşîne ser helwestên şexsî û dibêje heger ku mirov bi zimanê xwe serbilind be, di jîyana rojane de, li malê û li derve zimanê xwe bikar bîne, henekan pê bike, li mûzîka xwe guhdarî bike, zimanê mirov namire. Lê heger mirov ji ber zimanê xwe fedî bike, di her firsetê de mirov zimanê xwe biqelibîne zimanê duyem, bi tevayî di jîyana mirov de ji bo parastina ziman tiştêkî pozîtîf tune be, bêgûman wê ziman bimire.

Di vê pirtûkê de ji bo parastina ziman, bahsa tevgêrên balkêş tê kirin ku ew ji bo Kurdan jî dibe ku bibin nimûne. Mînaka yanzde malbatên Îrlandîyan, yek ji van mînakan e. Ji bo Îrlandîyan di sala 1975an de qanalek TV vebûye, rojname, kovar hwd. weşana xwe dewam kirine. Lê li gel van tedbîrên giştî, yanzde malbatan Îrlandî di nav xwe de biryar girtine, li taxeke bajarê xwe ji xwe re li cem hev xanî kirîne û bûne cîranên hev. Di jîyana rojane de bi hevdu re dane û stendine, hem li malê hem li sikakê bi zimanê xwe yê Îrlandî axivîne, helbet zarokên wan bi zimanê xwe axivîne, bi hevdu re listine û bi hevdu re mezin bûne. Piştî zarokên wan mezin bûne, li gel zimanê Înglîzî, zimanê xwe jî baş zanîbûne.

Li ji bilî vê mînaka taybet, gelo bi tevayî ziman ê çawa were parastin? Crystal vê yekê bi çend xalan wiha vedibêje.

1 – Heger xwedîyê zimên di nav civaka serdest de bibe xwedîyê prestîjêkê, wê bandora şexsê wî li civakê bibe. Dema ku ew zimanê xwe bi pêş ve derxe, pê biaxive, wê bandora wî çêbibe û civak ê wî ji xwe re weke rol-model bigire, bi vî awayî civak ê têkeve ferqîya girîngîya zimanê xwe.

2 – Heger di nav civaka serdest de, di warê aborî de rewşa xwedîyê zimên baş bibe, wê bandoreke erênî bike. Wê ev yek jî weke prestîjêkê rol bilîze û bala mirovan bikêşîne ser zimên.

3 – Heger xwedîyê zimên, di çavê civaka serdest de hêza meşrûiyeta xwe zêde bike, bêguman wê bandoreke mezin li morovan bike.

4 – Heger xwedîyê zimên bi zimanê xwe di perwerdeyê de hebe, wê ziman were parastin. Lewra rola perwerdeyê di jîyanê de girîng e û zarok bi piranî ziman û çanda xwe li dibistanan distînin.

5 - Heger xwedîyê zimên bikaribe bi zimanê xwe binivîse, wê alîkarîya parastina zimên were kirin.

6 - Heger xwedîyê zimên bikaribe teknolojîya elektronîk bi zimanê xwe bikar bîne, wê bandorê li parastina zimanê xwe bike. Lewra îro di belavkirin û wergirtina agahîyan de, rolê teknolîyê girîng e.

David Crystal

Language
Death